

Az első Timóteus-levél antropológiai fejtegetéseinek kulturális háttere és célja

Zamfir Korinna¹

Az autentikus és deuteropáli levelektől eltérően a σῶμα egyszer sem jelenik meg a pasztorális levelekben. A σὰρξ egyetlen alkalommal szerepel, az 1 Tim 3,16-ban, egy hagyományból származó, a megtestesülés titkáról szóló kijelentésben (ἐν σαρκί). A pasztorális korpuszban egyetlen alkalommal szerepel a „testi” (σωματική) jelző. Az 1 Tim 4,8 szerint a testi edzés (σωματική γυμνασία) nem annyira hasznos, mint a jámborság/vallásosság (εὐσέβεια), amely magában hordozza az evilági és az eljövendő élet ígértét. Ebből az összegzésből arra lehetne következtetni, hogy a szerzőt egyáltalán nem érdekli a test, illetve a testtel összefüggő emberi valóság. Ez azonban távolról sincs így. A szerző valójában nagy figyelmet szentel a testi élet alapvető megnyilvánulásainak. Ez azokból a szövegekből derül ki, amelyek a teremtés jóságával, a házassággal, az étkezési szabályokkal foglalkoznak. A testtel kapcsolatos álláspont lényegében a teremtéshez kapcsolódó szövegekben körvonalazódik. Ezekben követhető nyomon a szerző antropológiája is, amely a jelen vizsgálat tárgyát képezi.

Az 1 Tim-levél teremtésről alkotott képe derűlátó.² A teremtéssel kapcsolatos fejtegetések, antropológiai kijelentések nem öncélúak, nem is szisztematikus teológiai értekezések, hanem a közösségi normák alátámasztását szolgálják. A teremtés jóságáról szóló kijelentés (1 Tim 4,4-5) az ellenfelek aszketizmusával szembeni polémia szolgálatában áll. A teremtésre és bűnbeesésre való utalás (1 Tim 2,13-15) a nők tanításból és tekintélygyakorlásból való kizárását legitimálja. A mindeneket életető Istenre hivatkozva (ζωογονοῦντος τὰ πάντα, 1 Tim 6,13) a szerző arra hívja el „Timóteus”, az egyházi vezető típusának figyelmét, hogy ki kell tartania az igaz tanítás (καλή ὁμολογία) mellett.

A derűlátó teremtéskép ellenére a levél antropológiája ambivalens. A férfi és a nő természetére és szerepére utaló szövegekből kitűnik, hogy a szerző egyrészt a korai judaizmus teremtés- és bűnbeesés *relecture*-jének vonalán áll, másrészt a görög-római antropológiai szemlélet hatása alatt ír.

A következőkben elsőként azt vizsgálom, mennyire tartható az az elterjedt nézet, miszerint a szerző gnosztikus, test- és teremtésellenes ellenfelekkel vitázik (1 Tim 4,3-5), és amellet érvelek, hogy az „ellenfelek” egy aszketikus mozgalomhoz tartoznak. Ezt követően a Ter 2–3 *relecture*-jét, és ebben az összefüggésben a szerző antropológiáját vizsgálom. E részben kiemelem az antropológiai fejtegetések zsidó és görög-római kulturális hátterét.

1. A teremtés jóságát tagadó gnosztikus ellenfelek?

Közhelyesnek számít, hogy a pasztorális levelek valamilyen tévtannal szállnak szembe, és valamennyi kommentár megpróbálja azonosítani e heterodox tant.³ A legtöbb szerző a gnoszticizmust korai formáját véli felfedezni az ellenfelek álláspontjában.⁴ Az ellenfelek, a szerző

¹ Dr. Zamfir Korinna, egyetemi docens. Babeş-Bolyai Tudományegyetem Kolozsvár, Római Katolikus Teológia Kar.

² Donelson szavaival a teremtett világ barátságos hely (“a friendly place”, L.R. Donelson, *Pseudepigraphy and Ethical Argument in the Pastoral Epistles* (HUT 22), Tübingen, 1986,141.

³ L. J.L. Sumney az azonosítások sokféleségéről és a belemagyarázás kockázatáról: ‘*Servants of Satan*’, ‘*False Brothers*’ és *Other Opponents of Paul* (JSNTS 188), Sheffield, 1999, 253-300; uő, “Studying Paul’s Opponents”, in S.E. Porter (ed.), *Paul and his Opponents* (Pauline Studies 2), Leiden, Boston, 2005, 39-44.

⁴ M. Dibelius, H. Conzelmann, *The Pastoral Epistles. A Commentary on the Pastoral Epistles* (Hermeneia), Philadelphia, 1972, 5 (judaizáló gnoszticizmus), 65-67; N. Brox, *Die Pastoralbriefe* (RNT) Regensburg, 1969, 32-38 (zsidó keresztény gnózis), 169; L. Oberlinner, *Die Pastoralbriefe. Kommentar zum ersten Timotheusbrief* (HThK XI/2), Freiburg, 1994, 14, 179-180 (judaizáló gnoszticizmus: 1. Timotheus, 13-14), vö. uő, *Die Pastoralbriefe. Kommentar zum zweiten Timotheusbrief* (HThK XI/2,2), Freiburg, 1995, 101, 131; J. Roloff, *Der erste Brief an Timotheus* (EKK XV), Zürich, Neukirchen-Vluyn, 1988, 43, 46, 64, 224; M. Wolter, *Die Pastoralbriefe als Paulustradition*, Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 1988; F.M. Young,

szerint, hamis tudást terjesztenek (ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, 1 Tim 6,20), és ismételtén állítja, hogy ők és követőik nem juthatnak el az igazság ismeretére (ἐπίγνωσις ἀληθείας, 2 Tim 2,25; 3,7). A gnosztikus eretnokség mellett szóló további (állítólagos) érvek az ellenfelek aszketikus életformája, bizonyos ételektől való tartózkodása, ezáltal a teremtés jóságának feltételezett tagadása (1 Tim 4,3-4),⁵ valamint az anyaság állítólagos elvetése (1 Tim 2,15). Ilyen megközelítésben a mítoszok és nemzetségtáblák is (1 Tim 1,4, akár a zsidó mítoszok is, Tit 1,14) a gnoszticizmus jegyeivé válnak. Ezekből többen az ellenfelek gnosztikus jellegű test- és teremtésellenességére következtetnek.

Az 1 Tim 4,3 (és talán az özvegyeknek adott utasítások, 5,14) alapján azonban meggyőzőbbnek találom azt a nézetet, miszerint az ellenfelek nem eretnekek a szó mai értelmében, hanem egy aszketikus mozgalomhoz tartoznak. Többen úgy vélik, hogy az általuk szorgalmazott aszketikus életforma később a *Pál és Thekla cselekedeteiben* követhető nyomon.⁶

Az ellenfelek azonosítására tett törekvések gyakran abból az előfeltételezésből indulnak ki, hogy mivel a szerző heterodoxnak minősíti tanításukat, és elveti életformájukat, azok biztosan eretnokséget tanítanak.⁷ Bennfoglaltan ez azt is jelenti, hogy az ellenfelek egy már adott ortodoxiából esnek ki.⁸ Ez azonban történetileg problémás. Ebben a korban “ortodoxia” és “heterodoxia” még kölcsönhatásban álló fogalmak.⁹ Amint Wagener megállapítja, a levelek megírásának korában még nincs kialakulva az ortodoxnak mondható tanok rendszere, amelyből az ellenfelek kieshetnének. Az ortodoxia valójában most körvonalazódik, nem utolsósorban azért, hogy a PL heterodoxnak minősítik az általuk elvetett álláspontot és életstílust.¹⁰

Több más szempontot is figyelembe kell venni, mielőtt az ellenfeleket (gnosztikus) eretnekeknek minősítenénk. (a) Nem áll rendelkezésünkre elsődleges forrás az álláspontjukról,¹¹

The Theology of the Pastoral Letters (NTT), Cambridge: Cambridge UP, 1994, 9-13 (zsidó gnoszticizmus); A.J. Hultgren, *The Rise of Normative Christianity*, Minneapolis, MI, 1994, 70-71 (korai Gnosticism gnoszticizmus zsidó és keresztény elemekkel); Montague, *1-2 Tim, Tit*, 34-35. Óvatosabban R.F. Collins, *1 & 2 Timothy and Titus: A Commentary* (NTL), Louisville, 2002, 75, 114-116.

⁵ Brox, *Pastoralbriefe*, 167, 169; Roloff, *1. Timotheus*, 224 (“Schöpfungsfeindlichkeit”); Young, *Theology*, 95, 131; S.G. Wilson, *Luke and the Pastoral Epistles*, London, 1979, 47; G.T. Montague, *First and Second Timothy, Titus* (CCSS), Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2008, 94.

⁶ D. MacDonald, *The Legend and the Apostle: The Battle for Paul in Story and Canon*, Philadelphia, 1983, 57-66. L. még Dibelius/Conzelmann, *Pastoral Epistles*, 48; Young, *Theology*, 13-16, 18; M.Y. MacDonald, *The Pauline Churches. A Socio-Historical Study of Institutionalization in the Pauline and Deutero-Pauline Writings* (MSSNTS 60), Cambridge, 1988, 181-183; Collins, *1 & 2 Timothy Titus*, 75, 114-116; I.H. Marshall, *The Pastoral Epistles* (ICC), London, New York, 1999, 51; A. Merz, *Die Fiktive Selbstausslegung des Paulus: Intertextuelle Studien zur Intention und Rezeption der Pastoralbriefe* (NTOA 52), Göttingen, 2004, *Selbstausslegung*, 320-333, 373-374, *passim*; H.-J. Klauck, *Apokryphe Apostelakten. Eine Einführung*, Stuttgart, 2005, 62-63; J.W. Aageson, *Paul, the Pastoral Epistles, and the Early Church* (Library of Pauline Studies), Peabody, MA, 2008, 206; L. Fatum, “Christ Domesticated: The Household Theology of the Pastorals as Political Strategy”, in J. Ådna (ed.), *The Formation of the Early Church* (WUNT 1.183), Tübingen, 2005, 175-207 (200, 202-204). A polémia kétségtelenül fordítva is működött; I. G. Häfner, “Die Gegner in den Pastoralbriefen und die Paulusakten”, *ZNW* 92 (2001) 42-77; M. Lau, “Enthaltbarkeit und Auferstehung. Narrative Auseinandersetzung in der Paulusschule”, in M. Ebner (Hg.), *Aus Liebe zu Pálos? Die Akte Thekla neu aufgerollt* (Stuttgarter Bibelstudien 206), Stuttgart, 2005, 86-90.

⁷ C. Spicq, *Les Épîtres Pastorales* I, Paris, 1969, 85-119. Skarsaune az első két század eretnokségeinek lényegét a “blasphemia creationis”-ban látja (amelyből később a “blasphemia creatoris” lesz); ez időben a keresztény eretnokség lényegében a teremtő Istenről és a teremtés jóságáról szóló zsidó hit tagadásában áll. Ezért állítja, hogy a PL a *blasphemia creationis*-ra alapuló gnózis ellen küzdenek O., Skarsaune, “Heresy and the Pastoral Epistles,” *Themelios* 20.1 (1994) 9-14; vö. B.L. Campbell, “Rhetorical Design in 1 Timóteus 4”, *Bibliotheca sacra* 154.614 (1997) 189-204 [195]. Kérdés azonban, hogy ez lett volna a hellenisztikus kereszténység számára az egyetlen ok, amely miatt az ellenfelek nézeteit heterodoxnak minősítete volna.

⁸ Spicq, *Épîtres* I, 322. Ezzel szemben I. A. Schindler, “Häresie II. Kirchengeschichtlich”, *TRE* 14 (1985) 318-341 (különösen 320-322).

⁹ R.McL. Wilson, “Gnosis/Gnosticism II. Neues Testament, Judentum, Alte Kirche”, *TRE* 13 (1984) 535-550 (541); uő, *Gnosis and the New Testament*, Oxford, 1968, 30. L. még W. Thiessen, *Christen in Ephesus. Die historische und theologische Situation in vorpaulinischer und Paulinischer Zeit und zur Zeit der Apostelgeschichte und der Pastoralbriefe*, Tübingen, 1995, 22, 24; Aageson, *Paul*, 208-209; Burrus, V., “The Heretical Woman as Symbol in Alexander, Athanasius, Epiphanius, and Jerome”, *HThR* 84.3 (1991) 229-248, (230).

¹⁰ U. Wagener, *Die Ordnung des Hauses Gottes: der Ort von Frauen in der Ekklesiologie und Ethik der Pastoralbriefe* (WUNT 2.65), Tübingen, 1994, 220-221. L. még J.E. Crouch, *The Origin and Intention of the Colosian Haustafel* (FRLANT 109), Göttingen, 1972, 140-141.

¹¹ D. Horrell, “Converging Ideologies: Berger and Luckmann and the Pastoral Epistles”, *JSNT* 50 (1993) 85-103 (97).

hanem legfennebb következtethetünk arra a szerző polemikus beszámolójából;¹² (b) nézeteik rekonstruálása gyakran későbbi forrásokra, második-harmadik századi gnosztikus vagy gnosztikus-ellenes szövegekre támaszkodik.¹³ (c) Az ellenfelekről szóló kijelentések nagy mértékben polemikus jellegűek, és az ókori polemikus szövegekből vett kliséket alkalmaznak.¹⁴ (d) A tükörolvasás módszere (“mirror-reading”), amely arra épít, hogy a szerző vádpontjaiból ki lehet deríteni az ellenfelek álláspontját, nagyon bizonytalan eljárás.¹⁵ (e) A szerzőt nem annyira teológiai tanok foglalkoztatják, hanem sokkal inkább a magatartás normái és a társadalmi szerepek.¹⁶ Mindezen okok miatt szinte lehetetlen kideríteni, mi is lehetett valójában az ellenfelek álláspontja.

A hamis γνώσις-ra tett utalás (1 Tim 6,20) nem megfellebbezhetetlen bizonyíték arra, hogy az ellenfelek gnosztikus tanokat vallanak.¹⁷ A levél legfőbb célja az igaz/egészséges tanítás védelme. Ilyen körülmények között az igaz, legitim tanítás meghatározására az ἐπίγνωσις ἀληθείας fogalmat használja (1 Tim 2,4; Tit 1,1; vö. 1 Tim 4,3),¹⁸ amelyet az ellenfelek nem birtokolhatnak (2 Tim 2,25; 3,7). Ezért a ψευδωνύμος γνώσις egyszerűen az igaz tanítás ellenképe lehet. Mindkét part vélelmezheti az igazág ismeretét (*gnosis*); a szembenálló fél “igazágának” vagy “ismeretének” hamis ismeretként való megbélyegzése nem jelenti szükségképpen azt, hogy az ellenfelek gnosztikusok.

A mítoszokra és nemzetségtáblákra tett utalás (1 Tim 1,4; vö. 4,7, és 2 Tim 4,4) nem feltétlenül a (zsidó) gnoszticizmus jegye. A fogalmak az ókori görög irodalomban is ismertek, és vallási elbeszélésekre utalnak.¹⁹ A mítosz nem jelenti ugyan minden alkalommal az igazság ellentétét, de ókori szerzők gyakran jelölik e kifejezéssel a valósággal vagy az igazzal ellentétes, kitalált történeteket.²⁰ A „mítosz” ezért még nem utal szükségszerűen egy (gnosztikus) rendszerre, hanem polemikus kontextusban az ellenfelek álláspontjának megbélyegzését szolgálhatja.²¹

Sokkal konkrétabb az a kijelentés, miszerint az ellenfelek ellenzik vagy akár akadályozzák a házasságot (κωλυόντων γαμῆν, 1 Tim 4,3) és bizonyos ételektől, talán hústól való megtar-

¹² B. Fiore, *The Function of Personal Example in the Socratic and Pastoral Epistles* (AnBib 105), Rome, 1986, 234; vö. P. Trummer, *Die Paulustradition der Pastoralbriefe* (BET 8), Frankfurt a.M., 1978, 161-172.

¹³ A veszélyekről: Sumney, ‘*Servants*’, 20-21.

¹⁴ R. Karris, “The Background and Significance of the Polemic of the Pastoral Epistles”, *JBL* 92.4 (1973) 549-564; Sumney, ‘*Servants*’, 25-26; 256-259, 264-267, 269-270, 283-285, 290-297; Fatum, “Christ Domesticated”, 184-186.

¹⁵ L.T. Johnson, *The First and Second Letters to Timothy* (AB 35A), New York, London, 2001, 73; Sumney, ‘*Servants*’, 260, 269 (az 1 Tim 4,3-4 mint gnoszticizmusra utaló hely; én azonban látok utalást az aszketikus életformára), 271 (1 Tim 4,7b-8); 272-273 (1 Tim 2,4-7). Óvatosságra int Wolter is, *Pastoralbriefe*, 260-261.

¹⁶ Horrell, “Converging Ideologies”, 97-98; újabban óvatosabban uő. “Disciplining Performance and ‘Placing’ the Church: Widows, Elders and Slaves in the Household of God (1 Tim 5,1-6,2)”, in K.P. Donfried (ed.), *1 Timothy Reconsidered* (Colloquium Oecumenicum Paulinum 18), Leuven, 2008, 109-134 (112). L. még Fiore, *Personal Example*, 234; Fatum, “Christ Domesticated”, 184, 186-187.

¹⁷ Sumney, ‘*Servants*’, 264.

¹⁸ Az ἐπίγνωσις ἀληθείας mint az igazság, azaz a keresztény hitletétemény ismerete és (fel)ismerése (“Glaubenswahrheit”) és a πίστις szinonímája: H. von Lips, *Glaube-Gemeinde-Amt: Zum Verständnis der Ordination in den Pastoralbriefen* (FRLANT 122), Göttingen, 1979, 37; ἀληθεία mint a ὑγιαίνουσα διδασκαλία szinonímája, uő, 39.

¹⁹ Pl., *Tim.* 22AB, 23B (*Plato in Ten Volumes*, vol. 9. *Timaeus. Critias. Cleitophon. Menexenus. Epistles* [LCL 234], transl. R.G. Bury, London, Cambridge, MA, 1929). L. még E. Schlarb, *Die gesunde Lehre. Häresie und Wahrheit im Spiegel der Pastoralbriefe* (MThS 28), Marburg, 1990, 87-88. A genealógiákat tartalmazó mítoszok gyakorlatáról a kozmogónikus mítoszokkal szemben: W. Burkert, “The Logic of Cosmogony”, in R.G.A. Buxton, *From Myth To Reason? Studies in the Development of Greek Thought*, Oxford, 1999, 87-106 (87, 97-98). A judaizmustól független genealógiákról: J. Bremmer, “Rationalization és Disenchantment in Ancient Greece: Max Weber among the Pythagoreans and Orphics?”, ugyanabban a kötetben, 71-83 (80-81).

²⁰ Pl., *Tim.* 26E; vö. *Tim.* 22CD; Strabo, *Geogr.* 11,5,3. (Strabo, *Geography Books 10-12* (LCL 223), tr. H.L. Jones, London, Cambridge, MA, 1928); Epict., *Disc.* 3.24.18 (Epictetus, *Moral Discourses*, tr. E. Carter, London, 1910, repr. 1966). Az egyiptomiak szembeállították Izisz nyilvánvaló nagy tetteit (πράξεις ἐναργεῖς) a görög istenekről szóló μυθολογία-val (R. Oster, “Holy days in Honor of Artemis”, *New Documents Illustrating Early Christianity. A Review of the Greek Inscriptions and Papyri Published in 1979* (ed. G.R. Horsley, N. Ryde), 4 (1987) 74-82 [80]) L. még B. Fiore, *The Pastoral Epistles. First Timothy, Second Timothy, Titus* (SP 12), Colledgeville, MN, 2007, 41.

²¹ Sumney, ‘*Servants*’, 257.

toztatást szorgalmaznak (ἀπέχεσθαι βρωμάτων).²² E kijelentések is polémikus kontextusban hangzanak el.²³ Mégis többen úgy vélik, hogy a két állítás együttesen a gnoszticizmusra jellemző teremtés-, test- és házasság-ellenességet tükröz. E következtetés azonban a 4,3b-5 tükörolvasatára (mirror-reading) alapoz: ha a szerző kijelenti, hogy Isten minden teremtése jó, és Isten igéje megszentelte ezeket, ezért nem szabad elvetni, ebből az következik, hogy az ellenfelek ennek ellenkezőjét állítják.²⁴ Azonban nincs megdönthetetlen bizonyíték arra, hogy az ellenfelek ténylegesen gnosztikus teremtés-ellenességet tanítanak.²⁵ Merz helyesen értéke-
li, hogy a teremtés jóságáról szóló kijelentés (1 Tim 4,4-5) akár az a közös teológiai alap is lehet, amelyet a szerző felhasznál, hogy az ellentábornak bebizonyítsa, aszketikus életformájuk és a tisztasági törvényekhez való alkalmazkodás helytelen²⁶

A házasság elvetése,²⁷ amennyiben ténylegesen ez az ellenfelek álláspontja, még nem jelenti, hogy e csoportosulás kötelező módon gnosztikus. Az aszketikus életforma nem kizárólag a gnoszticizmus sajátossága. Sőt mi több, a házasságtól való tartózkodás a páli nőtlenség /szüzesség eszményhez való ragaszkodás jelének is tekinthető (1 Kor 7,7-8.32-34.38b). Nem véletlen, hogy a későbbi *Pál és Thekla Cselekedetei* éppen Pál tekintélyével támasztják alá a radikális szexuális önmegtartóztatást, és az ellenfeleket a 2 Tim azon szereplőivel azonosítják, akik e világ kedvéért elhagyták Pált (4,10 - Démász, vö. 1,15 - Hermogenész).²⁸ Az APTh 14 szerint ők azok, akik megvalósult eszkatológiát képviselnek (2 Tim 2,18),²⁹ ill. akik a feltámadást a gyermekeikben való továbbélésben látják.³⁰ A PL és az APTh egyetért tehát abban, hogy megvalósult eszkatológiát tulajdonítanak Pál ellenfeleinek. Azonban az APTh ellentmond a PL-nek az aszketikus életformával kapcsolatban. Így az APTh szerint azok Pál ellenfelei, akik a házasságot szorgalmazzák (Démász és Hermogenész, akik úgy vélik, hogy gyermekeikben továbbélnék) és ezáltal megvalósult eszkatológiát vallanak (a 2 Tim 2,17-18 szerint Hymenaios és Philebos). Lehetséges tehát, hogy a PL-ben említett ellenfelek szintén egy aszketikus mozgalom tagjai, akik a házasságban e világ szeretetét látják, de nézeteiket nem a gnoszticizmusból, hanem Pál álláspontjából merítik.

Az eledelektől való megtartóztatás (1 Tim 4,3) zsidó étkezési szabályokra is vonatkozhat.³¹ Sőt, étkezési szabályok nemcsak a judaizmus világából ismertek. Több filozófiai iskola nemcsak evésben-ivásban való mértékletességet, hanem pl. hústól való megtartóztatást is szorgalmazott.³²

Összefoglalva, nem teljesen lehetetlen hogy az ellenfelek olyan nézeteket vallottak, amelye később gnosztikus rendszerek elemeit alkotják. Azonban a *gnōsis*-ra való hivatkozás önmagában, egy dualisztikus rendszer hiányában, emmanáció-tan nélkül, az opponensek olyan egyértelmű kijelentése hiányában, miszerint a teremtés és a test rossz, nem bizonyíték arra,

²² Vö. LSJ, s.v. βρώμα.

²³ Sumney, 'Servants', 262.

²⁴ Sumney, 'Servants', 260.

²⁵ Marshall, *Pastoral Epistles*, 51; Sumney, 'Servants', 260, 262, 278; Aageson, *Paul*, 65.

²⁶ Merz, *Selbstausslegung*, 40-44. Szerinte Roloff érvelése körkörös: az 1 Tim 4,4 csak akkor utalhat biztosan gnosztikus álláspontra, ha más szövegekből bizonyított, hogy az ellenfelek gnosztikusok. L. még Thiessen, *Christen in Ephesus*, 326, és Sumney, 'Servants', 260-269, - a teremtés jósága a szerző teológiai érve, nem az ellenfelek ellentétes álláspontjára utal.

²⁷ Sumney ennél is óvatosabb ('Servants', 260-262).

²⁸ APTh 14.

²⁹ M. Ebner rámutat arra, hogy a PL-re való komplex utalások által az APTh beépíti Démász, és Hermogenész alakjába Pál valamennyi ellenfelét: "Sein und Schein auf dem „Königsweg“. Figurenaufstellung und „Einspurung“ des Lesers (ActThecl 1-4)", in *id.*, *Aus Liebe*, 52-63 (52-55).

³⁰ Hiányzik a szír kéziratokból (L. Vouaux, *Les Actes de Paul et ses lettres apocryphes*, Paris, 1913, 172, n. 6). A gyermeknemzés általi halhatatlanság/feltámadás lehetséges hátteréről: C. Van Eijk, "Marriage and Virginitly, Death and Immortality", in J. Fontaine, Ch. Kannengiesser (eds.), *Epektasis: Mélanges patristiques offerts au Cardinal Jean Daniélou*, Paris: Beauchesne, 1972, 209-235 (212); vö. Sh. Burkes, *God, Self, and Death. The Shapes of Religious Transformation in the Second Temple Period* (JSJ Sup 79), Leiden/Boston: Brill, 2003, 110-111.

³¹ Sumney, 'Servants', 260-262; óvatosan Marshall, *Pastoral Epistles*, 541, 544; Aageson, *Paul*, 65.

³² V.E. Grimm, *From Feasting to Fasting: The Evolution of a Sin: Attitudes to Food in Late Antiquity*, London/New York, 1996, 58-59, és 118-119. Vö. Y. Redalié, "Sois un modèle pour les croyants". Timothée, un portrait exhortative, 1 Tm 4", in K.P. Donfried (ed.), *1 Timothy Reconsidered* (Colloquium Paulinum 18), Leuven, 2008, 87-108 (93).

hogy az ellenfelek (proto)gnosztikusok. Teremtésellenesség csak az 1 Tim 4,4 tükörolvasása alapján állítható, ez azonban korántsem meggyőző bizonyíték. A polémiára, valamint az igaz/legitim és hamis/illegitim tudás vagy tanítás szembeállítására való tekintettel biztosabb annyit mondani, hogy a szerző elveti az ellenfelek álláspontját, és azt tévesnek minősíti. A házassággal és étkezéssel kapcsolatos megszorítások alapján valamelyes bizonyossággal állítható, hogy az ellenfelek aszketikus életformát szorgalmaztak.

Ez nem jelenti azt, hogy az ellenfelek nem rendelkeztek teológiai nézetekkel, vagy ezek nem különböztek a PL szerzőitől, pl. az eszkatológia és az eszményi életforma tekintetében. De nagy mértékű óvatosságra van szükség, amikor az ellenük felhozott vádak vagy későbbi források alapján megpróbáljuk álláspontjukat rekonstruálni. Sőt, az sem biztos, hogy az ellenfelek a szó szoros értelmében „eretnekek” voltak, ugyanis az aszketikus életeszmény a páli ideálhoz való nagyobb hűségnek is tekinthető. A pasztorális levelek valószínűleg egy ilyen alternatív, aszketikus Pál-interpretáció ellen küzdenek. Noha a szerző maga Pál tekintélyére hivatkozik, amikor az ő neve alatt ír, valójában ő maga is továbbgondolja, és több ponton módosítja Pál álláspontját, akkor, amikor a házasságra, az özvegyek újraházasodására, a gyermekvállalásra, az evilágban, az adott társadalomban való tiszteletreméltó életre helyezi a hangsúlyt.

2. Antropológiai nézetek az 1 Timóteus-levéiben

2.1. A teremtésből vett érv: elsőbbség és tekintély

Az 1 Tim 2,13-15 a Ter 2–3 *relectureje*. Többen úgy vélik, hogy e lépés a szerző szükség-szerű válasza arra, hogy az (efezusi) nők (gnosztikus) tévtanokat terjesztenek.³³ Azonban a szerző sehol nem tesz ilyen jellegű kijelentést. Valójában a nők kizárása a tanításból és a tekintély gyakorlásból a Ter 2–3 *relecturejére* épít, és egy sajátos antropológiából következik. A Ter 2–3 interpretációja a korabeli társadalmi és családi rendet támasztja alá, amely a nőt a férfi tekintélyének rendeli alá. A szerző e rendet a teremtés rendjéből vezeti le. A teremtés és bűnbeesés elbeszéléséből vett érv lényegében azt erősíti meg, hogy a nőnek alá kell rendelődnie a férfinak, a teremtés (sor)rendjéből következő másodlagos szerepe, illetve könnyen megteveszthető volta miatt.

A teremtésben való elsőbbségből vett érv a Ter 2-re, tehát egy zsidó forrásra épít, azonban az érvelésmód a görög és római mentalitásban is megtalálható. A görög-római források gyakran érvelnek a természet rendjéből, sőt néha az istenek akaratából vezetik le a társadalmi rendet és a férfi nő feletti uralmát.³⁴

Az 1 Tim 2,13 a második teremtéstörténet egyoldalú *relectureje*. A szerző mellőzi az első teremtéstörténetet (Ter 1), ill. néhány elemét a Ter 2 tükrében olvassa.³⁵ Az 1 Tim 2,13 tulaj-

³³ Brox, *Pastoralbriefe*, 133-134; Oberlinner, *I. Timotheus*, 97-98; Marshall, *Pastoral Epistles*, 441, 464-466; Ph. Towner, *The Letters to Timothy and Titus* (NICNT), Grand Rapids, Cambridge, 2006, 222-224.

³⁴ Xen., *Oikon*. 7.16 (S.B. Pomeroy, *Xenophon, Oikonomikos. A Social and Historical Commentary*, Oxford, 1994); Pl., *Leg*. 3, 690A-C (Plató, *Laws Books* 1-6, 7-12, Plato in Ten Volumes, vol 10-11 [LCL 187, 192], tr. R.G. Bury, London, Cambridge, 1926). A sztoicizmusban a természet mérvadó az emberi cselekedetek és kapcsolatok szempontjából. A τὰ κατὰ φύσιν-ról l. A.F. Bonhöffer, *The Ethics of the Stoic Epictetus* (tr. W.O. Stephens) (Revisioning Philosophy 2), New York, Washington, Bern, Frankfurt, Berlin, 1996, 209-239. L. még Cic., *De off.* 1.28.98,100, 103, 107; 3.13.77, *passim* (Cicero, vol. 21, *Philosophical Treatises. On Duties* [LCL 30], tr. W. Miller, London, New York, 1913); Sen., *Ep.* 41,9; 45,9 (Seneca in Ten Volumes vol. 4. *Ad Lucilium Epistulae Morales* 1 [LCL 75], tr. R.M. Gummere, London, Cambridge, MA, 1979). L. még Plato, *Leg* 11, 917A; Arist., *Polit.*, 1254B, vö. 1254A (*Aristotle in Twenty-Three volumes*, vol. 21 [LCL 264], tr. H. Rackham, London, Cambridge, MA, 1972); Plut., *Amatorius*, Mor. 755BC (*Plutarch's Moralia in Fifteen Volumes*, vol. 9. *Table-Talk, Books 7-9. Dialogue on Love* (LCL 425), tr. W.C. Helmbold, London, Cambridge, MA, 1962); Okkelos, *De univ. nat.* (H. Thesleff, *The Pythagorean Texts of the Hellenistic Period* [Acta Academiae Aboensis A. 30.1], Åbo, 1965, 136.46.22-25); Callicratidas, *De dom. felic.* (Thesleff, 106, 4.19).

³⁵ P.K. Jewett, *Man as Male and Female: A Study in Sexual Relations from a Theological Point of View*, Grand

donképpen a Ter 1–3 LXX szinkrón olvasatát feltételezi, amely már módosítja³⁶ vagy kiiktatja a héber szöveg bizonyos árnyalatait.³⁷ Az אָדָם váltakozó fordítása ἄνθρωπος-szal vagy az Ádám névvel a Ter 1,26-27-ban szereplő generikus אָדָם-nak a férfi Ádámval való azonosításához vezet.³⁸ Ez később lehetővé teszi az istenképiség férfi jegyként való értelmezését. (Ezt látjuk az 1 Kor 11,7-ban is) Mivel az אָדָם-שֵׁנִי szójáték eltűnik a görög fordításban, a LXX olvasója már nem érzékeli ugyanolyan mértékben a férfi és nő közötti mély összetartozást,³⁹ hanem a nő származott, derivált lényegére kerül a hangsúly (γυνή ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρός, Ter 2,23).

A Ter 1–3 szinkrón olvasata már az ÚSZ-et megelőző zsidó forrásokban is megtalálható. A *Jubileumok könyve* kronológiailag kapcsolja össze a két elbeszélést.⁴⁰ Isten Ádámot teremti meg a 6. napon, a nőt csak a második hét 6. napján. A nő teremtése az Édenen kívül történik, és csak teremtése után 8 nappal léphet be a kertbe.⁴¹

Ókori görög-római és zsidó források általánosan használják az időbeli elsőbbségből vett érvet a felsőbb(rendű)ség, és a tekintély alátámasztására.⁴² Istenek, héroszok vagy kiváló személyiségek πρόται εὐρεταί vagy városok, mesterségek, művészetek, törvények és hagyományok megteremtői, és ezáltal kiváló tekintéllyel rendelkeznek. Orpheusz és Pythagorász a kultúra megteremtői, Homérosz és Hésziodosz a πρόται θεολογήσαντες, Démokritosz és Szókratész elsők a filozófia különböző ágaiban, Empedoklész a retorika, Thálész a fizika megalapozója. A városok ősisége elsőbbségüket igazolja. A motívumnak nehézségei is vannak, mert a görögöknek szembe kell nézniük Egyiptom és Ázsia elsőbbségével. A judaizmusnak szembesülnie kell a görög kultúra és filozófia elsőbbségével. Ezért a zsidó apologetikus irodalomnak igazolnia kell a mózesi vallás és törvények ősiségét. Így lesz Ábrahám a káldeus csillagászat, Mózes az írás és a törvény megteremtője, a zsidó bölcsesség pedig a görög filozófia ihletője.⁴³ Az elsőbbség toposza igazolja a zsidó vallás és bölcsesség elsőbbségét a görögökével szemben.

Hasonló kapcsolat áll fenn Platónnál életkor és tekintély között: az uralkodó idősebb és felsőbbrendű, az uralt fiatalabb és alacsonyabbrendű.⁴⁴ Az életkor itt nyilván időbeli elsőbbséggel

Rapids, 1975, 119. Ezt már Pál megteszi az 1 Kor 11-ben, H. Merklein, M. Gielen, *Der erste Brief an die Korinther. Kap. 11,2–16,24* (ÖTK 7,3; GTB 513); Gütersloh, 2005, 50.

³⁶ A Ter 1,27-ben nincs időbeli egymásutánosság a férfi és nő teremtésében (E. Noort, “The Creation of Man and Woman in Biblical and Ancient Near Eastern Traditions”, in G.P. Luttikhuisen, *The Creation of Man and Woman: Interpretations of the Biblical Narratives in Jewish and Christian Traditions* (Themes in Biblical Narrative 3), Leiden, Boston, Köln, 2000, 1-18 [7-10]), és nincs hierarchikus viszony (C. Westermann, *Genesis I/1 (Genesis 1–11)*, (BKAT), Neukirchen-Vluyn, 1974, 221; M. Vervenne, “Genesis 1,1–2,4. The Compositional Texture of the Priestly Overture to the Pentateuch”, in A. Wénin (ed.), *Studies in az Book of Genesis. Literature, Redaction, History* (BETL 155), Leuven, 2001, 35-79 [55]). Az אָדָם inkluzív értelméről a második teremtéstörténetben Ph. Trible, *God and the Rhetoric of Sexuality* (Overtures to Biblical Theology), Philadelphia, 1993, 98; R.J. Clifford, “Genesis (1,1–25,18)”, in R.E. Brown, J.A. Fitzmyer, R.E. Murphy, *The New Jerome Biblical Commentary*, Englewood Cliffs, NJ, 1990, 8–43 (12); Noort, “Creation”, 11; Merklein/Gielen, *J. Korinther*, 50-51. Pace Kawashima, “A Revisionist Reading”, 46-57.

³⁷ A LXX és a héber szöveg közötti különbségekről: P. Bouteneff, *Beginnings: Ancient Christian Readings of the Biblical Creation Narratives*, Grand Rapids, 2008, 10-12, 83, 173-174.

³⁸ Az אָדָם generikus értelméről: BDB s.v.; F. Maass, s.v., *ThDOT* 1, 75-87; V.P. Hamilton, *NIDOTTE*, s.v. Vö. Westermann, *Genesis I/1*, 275-276; H. Seebass, *Genesis I. Urgeschichte (1,1–11,26)*, Neukirchen-Vluyn, 1996, 81; Trible, *God*, 18; J.C. de Moor, “The First Human Being a Male? A Response to Professor Barr”, in A. Brenner, J.W. van Henten (eds.), *Recycling Biblical Figures*, Leiden, 1999, 22–27; D.J.A. Cline, “אָדָם, the Hebrew for «Human, Humanity». A Response to James Barr”, *VT* 53.3 (2003) 297–310, 297–310. Pace J. Barr, (“One Man, or All Humanity?”), in Brenner, van Henten, *Recycling Biblical Figures*, 3–21.

³⁹ Westermann, *Genesis I/1*, 313-314, 317-318; Lapide, *War Eva an allem Schuld?*, 78-79.

⁴⁰ J.C. Vanderkam, *The Book of Jubilees. A Critical Text* (CSCO 510, CSCO Scriptorum Aethiopicum 87), Leuven, 1989. A harmonizációs tendenciákról: J.T.A.G.M. van Ruiten, *Primaevial History Interpreted. The Rewriting of Genesis 1-11 in the Book of Jubilees* (JSJSup 66), Leiden, 2000, 75, *passim*. L. pl. *Jub* 3.8 a Ter 1,27-ről (Ádám és felesége/bordája).

⁴¹ *Jub* 2.13-14; 3. 6,8-9.

⁴² A toposzról: Thraede, K., “Erfinder II (geistesgeschichtlich)”, *RAC* 5 (1962) 1191-1278. P. Pilhofer, *Presbyteron kreiton: der Altersbeweis der jüdischen und christlichen Apologeten und seine Vorgeschichte* (WUNT 2.39), Tübingen, 1990, 8-12, 17-205. L még Spicq, *Épîtres* I, 380-381, 386; Wolter, *Pastoralbriefe*, 53-54.

⁴³ Droge A.J., *Homer Or Moses? Early Christian Interpretations of the History of Culture* (HUT 26), Tübingen, 1989, 18-19 (Mózes), 22 (Hénok, Ábrahám), 25-27 *passim*.

⁴⁴ Az örök kapcsán: “that the rulers must be the elder and the ruled the younger is obvious,” és “the rulers must be their best”. *Polit.* 3, 412C.

ség.⁴⁵ A *Törvényekben* még egyértelműbb: a jobbak felette állnak a rosszabbaknak, az idősebbek a fiatalabbaknak, tehát a szülők a gyermekek, a férfiak a nők, az uralkodók az uraltak fölötte vannak.⁴⁶

A nő férfiból való származása és a férfi ebből következő elsőbbsége a *Timáioszban* is megtalálható: azok a férfiak akik méltatlanul élnek, gyávák vagy a szenvedélyek rabjai, nőként születnek újjá.⁴⁷ A nők tehát eredetileg céljukat tévesztett férfiak. Az ember teremtésével kapcsolatban a szerző azt is kijelenti, hogy a férfi a jobbik nem.⁴⁸

A prioritás-toposz az Ó- és ÚSZ, valamint a rabbinikus irodalom elterjedt motívuma.⁴⁹ Ábrahám és Mózes kiemelkedő vallási jelentősége szintén elsőbbségükből következik.⁵⁰ Az életkorból vett érv a zsidó irodalomban is a felsőbbtség kifejezője.⁵¹ Az ÚSZ több helyen alkalmazza a toposzt a tekintély megalapozására.⁵² Érdekes módon az 1 Kor 15,45-47-ben Ádám a *πρῶτος ἄνθρωπος*, de Pál nem antropológiai szempontból használja a fogalmat, hanem az első, földből való, evilági embert, az első Ádámot szembeállítja az utolsó (ἔσχατος) Ádámmal, a második emberrel (δεύτερος ἄνθρωπος), Krisztussal, aki lelki, mennyei, életadó. Az időbeli elsőbbség itt is a második teremtéstörténetre utal, de Krisztus, a második és utolsó ember felette áll az időben első Ádámnak.⁵³ Tehát Pál hivatkozik ugyan Ádám teremtésbeli elsőbbségére, de nem foglalkozik a nő teremtésének kérdésével. Sőt, ez a páli utalás a második teremtéstörténetre bizonyos mértékig megfordítja az elsőbbség jelentőségét. Ezzel szemben az 1 Tim 2,13 olvasata a klasszikus "az első a jobb" elképzelést közvetíti.

Az 1 Timóteusban az elsőbbség-toposz már az 1,12-17-ben megjelenik Pállal kapcsolatban, tekintélye kiemelésére.⁵⁴ Figyelemre méltó tehát, hogy már az 1 Tim 2,13-mat megelő-

⁴⁵ A korról l. még J.M.G. Barclay, "There is Neither Old Nor Young? Early Christian and Ancient Ideologies of Age", *NTS* 53 (2007) 225-241.

⁴⁶ *Leg.* 11, 917A. Vö. Ariszt., *Polit.* 1.7, 1252B (πάσα οἰκία βασιλεύεται ὑπὸ τοῦ πρεσβυτάτου); a férfi alkalmasabb a vezetésre, amint, természetszerűen, az idősebb és az érettebb; *Polit.* 1.5.2, 1259B). Arisztotelész szintén az elsőbbségből származó felsőbbrendűséget hangsúlyozza (εἰ μόνος ἢ πρῶτος ἢ μετ' ὀλίγων ἢ καὶ ὁ μάλιστα πεποιήκεν ἅπαντα γὰρ ταῦτα καλά). *Rhet.* 1.9.38 (1368A) (Aristotle, vol. 22, *The Art of Rhetoric* (LCL 193), tr. J. H. Freese, Cambridge, 1975). A prioritás-toposz alkalmazásáról az 1 Tim-ban, az isteni attribútumok kapcsán: Neyrey, J.H., „«Első», «Only», «One of a Few», és «No One Else». Az Rhetoric of Uniqueness és az Doxologies in 1 Timóteus”, *Bib* 86 (2005) 59-87, 59-87 (Ar., *Rhet.* 2.7.2, Cic., *De Orat.* 2.85.347, Quint., *Inst. Orat.* 3.7.16, Theon, 9.35-38, Lys., *Funeral Oration* 17-18, Diod. Sic. *Izisz-aretalógiája*, 1.27.4). L. még Wolter, *Pastoralbriefe*, 51-56

⁴⁷ Plato, *Tim.* 42b, 90E. L. még 76D.

⁴⁸ διπλῆς δὲ οὐσης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τὸ κρείττον τοιοῦτον εἶη γένος ὃ καὶ ἔπειτα κεκλήσαιο ἀνὴρ (42A).

⁴⁹ Az elsőszülött, a király (Zsolt 89,28), Izrael (Kiv 4,22), a Bölcsesség (Péld 8,22) a Messiás (Ex R 19,7, a Kiv 13,1-hoz); Ádám mint elsőszülött (Num R 4,8 a Szám 3,45-hoz). M. Küchler, *Schweigen, Schmuck und Schleier. Drei neutestamentliche Vorschriften zur Verdrängung der Frauen auf den Hintergrund einer frauenfeindlichen Exegese des Alten Testaments im Antiken Judentum* (NTOA 1), Freiburg, Göttingen, 1986, 21-32, itt 22-23. L. még Spicq, *Épîtres* I, 380-381.

⁵⁰ Memar Marqah 4,12, in Wolter, *Pastoralbriefe*, 55.

⁵¹ Sifre Deut 37 a Deut 11,10-hez (Hebron Coán felett, Izrael Egyiptom felett). Küchler, *Schweigen*, 24-30 (további példákkal). Ugyanakkor más helyek az ellenkezőt sugallják: Mechilta de-Rabbi Jishmael, Pischa 1 a Kiv 12,1-hez, Mózes Áron felett, ég a föld felett).

⁵² Péter az első (πρῶτος) az apostolok listáján, és a Feltámadott első tanúja (1 Kor 15,5) (Mt 10,2) (vö. Mk 3,16; Lk 6,14, de πρῶτος nélkül). Wolter, *Pastoralbriefe*, 52, 104-107. Jézus felette áll Keresztelő Jánosnak, mert előbb volt, mint ő (πρῶτος; Jn 1,15.30), és nagyobb, mint Ábrahám, mert megelőzte őt (Jn 8,53-58). Krisztus az elsőszülött (πρωτότοκος) a teremtés és a feltámadás szempontjából (Kol 1,15.17-18), és elsőbbsége tekintélyt jelent mindenké fölötte (ἐν πᾶσιν αὐτὸς πρωτεύων). A πρώτοι a tekintélyesek a Mk 6,21-ben. Vö. a πρώτοι τοῦ λαοῦ - Lk 19,47, a πρώτοι τῆς πόλεως in Csel 13,50, a πρώτοι τῶν Ἰουδαίων in Csel 25,2; 28,17. Az apostolok első helye a szolgálatok listáján (1 Kor 12,28) kiemelkedő jelentőségüket sugallja. Az is igaz, hogy néhány hely megkérdőjelezi a szabályt miszerint az első a jobb: Mk 9,35; 10,44, par. Mt 20,27; Mk 10,31 párh.; Lk 13,30. A Jn 20,4.8, és 21,7 sajátos helyzet: a szeretett tanítvány elsőként ér a sírhoz, de Péter lép be elsőként; később a szeretett tanítvány elsőként ismeri fel a Feltámadottat, de Péter ér elsőként partot és találkozik vele. L. Wolter, *Pastoralbriefe*, 107-112.

⁵³ Pál nem csökkenti a földből való Ádám jelentőségét, mert az összefüggésben a test feltámadása mellett érvel.

⁵⁴ A πρῶτος-t időbeli elsőbbségnek tekintem; vö. Wolter *Pastoralbriefe*, 50-51; Brox, *Pastoralbriefe*, 115-116; Roloff, *1. Timotheus*, 96; L. még LSJ s.v. πρωτεύω (πρῶτος). Pace Donelson, *Pseudoepigraphy*, 103; Fiore, *Function*, 199; uő, *Pastoral Epistles*, 50; Johnson, *1-2 Timothy*, 180, akik felsőfoknak tekintik. A szövegről részletesen Z.K., „Hálaadás, mint legitimáció: 1 Tim 1,12-17”, in Benyik Gy. (szerk.), *Zsoltárok, himnuszok, imádságok: Szegedi Nemzetközi Biblikus Konferencia Szeged, 2008. augusztus 31-szeptember 2., Szeged, 2009, 161-170.*

zően a szerző már alkalmazza a prioritás-toposzt a tanítói tekintély legitimálása végett. A tanítói tekintély a levél egyik központi kérdése. Pál, a *πρωτος*, kiemelkedő módon a tekintéllyel rendelkező igaz tanító. Az apostol tekintélye alapozza meg a “Timóteusét”, a korabeli egyházi vezetőjét (vö. 1,2-3.18-19).⁵⁵

A szerző hasonló módon alkalmazza az elsőbbség-motívumot a férfi tekintélyének, és ebből kifolyólag a tanításhoz való jogának megalapozására (1 Tim 2,10-13). Ádám, a férfi, az első, a *πρωτος* a teremtésben (1 Tim 2,13). Ádám és Éva itt paradigmikus szereplők, akik egyszerre meghatározzák és előrevetítik a férfi és a nő természetét és sorsát. Ádám teremtésbeli elsőbbségéből és Éva másodrangú voltából következik, hogy a férfi birtokolja a tekintélyt, a nő pedig alárendelt lény.

A teremtéstörténet(ek) újraértelmezése az 1 Tim 2,13-ban nemcsak a Ter, hanem valószínűleg az 1 Kor 11,3.7-12 *relectureje* is.⁵⁶ Ezen újraértelmezési folyamatban a szerző teljesen mellőzi a forrásaiban megjelenő kölcsönösség-gondolatot és nővel kapcsolatos minden pozitív kijelentést, és kiélezi a Ter 2 implicit androcentrizmusát.⁵⁷ Az egyetlen megőrzött gondolat Ádám elsőbbsége, amelyet a szerző egyértelműen a felsőbb(rendű)ség jelének tekint. Az elsőbbségből formált érv szerepe nyilvánvaló. Mivel a férfi felsőbbrendű, tekintéllyel rendelkezik a nővel szemben. A tanítás tekintély gyakorlás, ebből kifolyólag, amennyiben a nő nyilvánosan tanít és ezáltal tekintélyt gyakorol a férfi felett, a teremtés rendje felborul.

A teremtéstörténetek egyoldalú olvasata zsidó írásokban is megjelenik, az értelmezési minta tehát valószínűleg a zsidó hagyományból származik.⁵⁸ Philón allegorikus olvasata szintén a nő alacsonyabbrendűségét hangsúlyozza. Allegorikusan a férfi az értelmet, a nő az érzéket jelképezi (“virtus sensitiva”).⁵⁹ A nő tökéletlenebb testének megformálása több időt vesz igénybe (80 napot), mint a tökéletesebb férfi testé, amelyet Isten fele annyi idő alatt formál meg.⁶⁰ A nő nem a földből lett megformálva, mint a férfi és az állatok,

elsősorban, mert a nő nem egyenlő méltóságú a férfival (“ne aequalis dignitatis cum viro sit mulier”). Másodsor, mivel nem azonos korú, hanem fiatalabb nála. [...] Harmadsor, mert [Isten] azt akarja, hogy a férfi úgy viselje gondját a nőnek, mint nagyon szükséges részének; a nő viszont úgy szolgálja a férfit, mint rész az egészet. Negyedszer, azt tanácsolja a férfinak, hogy mintegy lányaként viselje gondját a nőnek, a nő pedig mintegy apjaként tisztelje a férfit.⁶¹

A nő természetének derivált jellege (és fiatal kora) itt is alacsonyabbrendűségét és a férfinak való alárendeltségét fejezi ki. Philón úgy értékeli, hogy a férfi az úr tekintélyével rendel-

⁵⁵ Oberlinner, *I. Timotheus*, 5, 52-53; 2. *Timotheus*, 22-25. Timóteus, Pál legitim utóda jeleníti meg az apostoli tekintélyt (1,2-3.18-19; vö. 2 Tim 1,13-14; 2,1-2).

⁵⁶ Merklein/Gielen, *I. Korinther*, 50-51; Roloff, *I. Timotheus*, 128-130; Oberlinner, *I. Timotheus*, 93; Ph.B. Payne, “Fuldensis, Sigla for Variants in Vaticanus, and 1Kor 14.34-5”, *NTS* 41 (1995) 240-262, 248-249; Méz, *Selbstausslegung*, 334-339, 341-343; Towner, *Letters*, 193-194, 215.

⁵⁷ Az 1 Kor 11-ben a férfi elsőbbsége és felsőbbrendűsége a *κεφαλή*-metaforában (v. 3), a férfi istenképiségeben nyer kifejezést (7. v.: a férfi *εικὼν καὶ δόξα θεοῦ*, míg a nő csak a férfi dicsősége/ *δόξα*), valamint a férfi teremtésben való elsőbbségében és a nő férfiből való származásában (8-9. vv.). A szövegről l. W. Schrage, *Der erste Brief an die Korinther. 1Kor 15,1-16,24* (EKK 7/4), Zürich, Neukirchen-Vluyn, 1995, 2001, 509-512; L.J. Lietaert Peerbolte, “Man, Woman, and the Angels in 1 Cor 11:2-16”, in G.P. Luttikhuisen, *The Creation of Man and Woman*, 76-92, “Man”, 84-86, Trummer, *Paulustradition*, 147. Merz, *Selbstausslegung*, 339-343. A *κεφαλή* értelmezéséről eltérnek a vélemények: jelentése forrás (J. Murphy-O'Connor, “The First Letter to the Corinthians”, *NJBC*, 798-815 [808]; Schrage, *I. Korinther* (EKK VII/2), 501-505; H.-J. Klauck, *I Korintherbrief* (NEB), Würzburg, 1984, 81) vagy elsőbbség, tekintély hordozója (J.A. Fitzmyer, “Kephale in 1 Corinthians 11:3”, *Interpretation* 47.1 (1993) 52-59; “The Meaning of Kephale in 1 Corinthians 11:3”, in uő., *According to Paul: Studies in the Theology of the Apostle*, New York, 1993, 80-88; Lietaert Peerbolte, “Man”, 76-92). Pál azonban kiegészíti magyarázatát a férfi és a nő összetartozásának gondolatával (11,11-12).

⁵⁸ Küchler úgy véli, hogy az 1 Tim 2,13 egy Ter-haggadára alapoz (*Schweigen*, 30-32, vö. 20-21).

⁵⁹ QG I,25 (Philo, *Questions and Answers on Genesis*, Philo in Ten Volumes. Supp. I (LCL 380), tr. R. Marcus, London, Cambridge, MA, 1971, 14; Philon d’Alexandrie, *Quaestiones et solutiones in Genesim* (SC 34A, tr. Ch. Mercier, Paris, 1979, 88/89, 90/91). Vö. QG I,37 (SC 34A, 104/105): “Mulier est symbolice sensus, et vir intellectus.” Ez az olvasat a patrisztikus exegézisben is meghatározó lesz. Ambr., *De paradiso* 3.12, (CSEL 32.1, ed. C. Schenkl, Wien, 1896, p. 272); Aug., *De Genesi contra Manicheos* 2.11.14-27, vö. 2.14.28-30 (CSEL 91, ed. D. Weber, Wien, 1998). L. még Bouteneff, *Beginnings*, a keleti atyákról.

⁶⁰ QG I,25 (SC 34A, 88,90/89,91).

⁶¹ QG I,27 (LCL, 16; vö. SC 34 A, 91, 93). Ford. ZK.

kezik a nő felett (κυρίαυ ἐχων ἐξουσίαν), a nőnek pedig, a szolga szerepét betöltve, életre szóló engedelmisséget kell tanúsítania.⁶² Hasonlóan vall Josephus: “A nő, mondja a Törvény, mindenben alacsonyabbrendű (χείρων) a férfinál. Ennek megfelelően engedelmeskednie kell, nem megalázásként, hanem azért, hogy irányítsák őt; mert Isten a tekintélyt a férfinak adta (μὴ πρὸς ὕβριν, ἀλλ’ ἵν’ ἄρχηται· Θεὸς τὸ ἀνδρὶ τὸ κράτος ἔδωκεν).”⁶³ E szövegek következetesen összekapcsolják a felsőbbrendűséget a tekintéllyel, az alacsonyabbrendűséget az engedelmisséggel.

2.2. Bűnbeesés és alárendeltség

Az 1 Tim 2,14, Küchler szerint, egy *Kurzformel*, amelynek célja összefoglalni egy adott olvasó szemszögéből a szöveg központi mondanivalóját.⁶⁴ Az tény, hogy, akár szándékosan, akár nem, a szerző a Ter 3 lényegének saját összefoglalását és olvasatát adja. Szembetűnő módon a szerző egyetlen fél verset (Ter 3,13b: ὁ ὄφις ἠπάτησέν με) kiragad az összefüggésből, hogy kijelentse: Ἀδὰμ οὐκ ἠπατήθη, ἡ δὲ γυνὴ ἐξαπατηθεῖσα ἐν παραβάσει γέγονεν. A kontextus mellőzése akkor is szembeötlő, ha nem foglalkozunk olyan történetkritikai kérdésekkel, mint a Ter 3 műfaja, mitikus motívumai, etiológiai jellege. Figyelemre méltó, hogy a nő (az általános γυνή, nem Éva) a bukás egyetlen szereplője és vétke. Az Ádám és a γυνή szembeállítását az támasztja alá, hogy a nő természeténél fogva hajlamos a bukásra, a megtévesztésre. A kígyó negatív szerepe burkoltan kifejezésre jut, a férfi azonban eltűnik a bukás színpadáról. A nőt teljesen elcsábították (ἐξαπατηθεῖσα; ἐξαπατάω a Ter 3,13ba LXX-ban szereplő ἀπατάω helyett).⁶⁵ Az 1 Tim kijelentése, miszerint Ádám nem eset áldozatul a csábításnak, ellentmond a Ter 3-nak,⁶⁶ amely szerint mind a nő mind a férfi enged az istenné válás csábításának és megszegi az isteni parancsot. Amikor a Ter 3,13 szerint a nő kijelenti, hogy a kígyó elcsábította, valójában bukása okát fogalmazza meg, és másra hárítja a felelősséget. Ugyanazt tette korábban a férfi: a felelősséget az Isten által adott nőre hárítja. Noha a szavak eltérnek, a minta és a szándék ugyanaz. E megfigyelés mellőzése lehetővé teszi az 1 Tim 3,14 azon meglepő kijelentését, hogy Ádámot nem csábították el. A kijelentés logikája az, hogy amit a szöveg nem fejez ki pontosan ugyanazokkal a szavakkal, azt tagadni lehet.⁶⁷

Az ἐξαπατάω⁶⁸ öt alkalommal szerepel az ÚSZ-ben. A Róm 7,11-en kívül (a bűn által elcsábított ember), a további négy hely a téves nézetek által okozott közösségi széthúzásra utal.⁶⁹ A legközelebbi párhuzam a 2 Kor 11,3.⁷⁰ Pál attól tart, hogy amint a kígyó elcsábította Évát (ὁ ὄφις ἐξηπάτησεν Εὐάν), a közösség is eltérhet Krisztusnak szóló odaadásától,⁷¹ a Pá-

⁶² QG I,29 (SC 34A, 96/97); vö. *Hypoth. 7,3* (Philo, vol. 9. *Every Good Man is Free. On the Contemplative Life. On the Eternity of the World. Against Flaccus. Apology for the Jews. On Providence* [LCL 363], tr. F.H. Colson, London, Cambridge, MA, 1967).

⁶³ *Ap. 2.201* (Josephus, *Against Apion*, Josephus vol. 1 [LCL 186], tr. H.St.J. Thakeray, London, Cambridge, MA, 1961).

⁶⁴ Küchler, *Schweigen*, 33.

⁶⁵ Csak Theodorétosz idézi a Ter 3,13-at az ἐξηπάθησε-t használva, de ő is az 1 Tim kommentárban (*Interpret. ep. 1 ad Tim.*, 651, ad 1 Tim 3,14, PG 82, 801; l. még J.W. Wevers, *Septuaginta: Vetus Testamentum Graecum 1. Genesis*, Göttingen, 1974, ad Gen 3,13; Trummer, *Paulustradition*, 148.

⁶⁶ Roloff, *1. Timotheus*, 139; Oberlinner, *1. Timotheus*, 99.

⁶⁷ L. Küchler, *Schweigen*, 34-35. Noha késői tanú, Aranyszájú éppen így értelmezi a szöveget (9. hom. az 1Tim-hoz, PG 62, 544-548 [CPG 4436]; ang. *NPNF XIII*, 435-437, ad locum. L. még Ep. X.3.a: a nő büne olyan súlyos, hogy ahhoz képest a férfi tette nem is számít bűnnek, *Lettres à Olympias*, SC 13b, 248/249). L. még Montague: „Adam was not deceived; he just *did it*” (*1-2 Tim, Tit*, 67).

⁶⁸ Vö. LSJ, s.v. Az ἐξαπατάω kétszer szerepel a LXX-ban, a Kiv 8,25 és a Dán 13,56-ban, de az első helyen nics szó szexuális csábításról, a második eset (a vén kihallgatása) sem a szó szoros értelmében vett csábításról (a vén saját szenvedélyének enged, nem másvalaki csábítja el).

⁶⁹ Róm 16,17-18; 1 Kor 3,18 (az utóbbiról l. Schrage, *1 Korinther* (VII/1), 311-312; A. Lindemann, *Der erste Korintherbrief* (HNT 9/1) Tübingen, 2000, 91); 2 Tessz 2,3; 2 Kor 11,3.

⁷⁰ Merz, *Selbstausslegung*, 344-358.

⁷¹ Α καὶ τῆς ἀγνόητος hiányzik néhány tanúból (κ² H Ψ 0121 0243 1739 1881 20 b f* vg sy^p Jul^C), de a legfontosabb kéziratokban megtalálható (P⁴⁶ κ* B stb.).

létől eltérő tanok, ill. tanítók hatására (2 Kor 11,5.22-23 és 12,11-12). A kontextus azért érdekes, mert az 1 Timóteus is arra irányul, hogy az ellenfelek hatását ellensúlyozza.

Többen úgy vélik, hogy a 2 Kor 11,3 a Ter 3,13 zsidó forrásokban szereplő szexuális interpretációjára épít,⁷² és ezt az értelmezést követné az 1 Tim 2,14. A szerző ezért mondhatja, hogy Ádámot ilyen értelemben nem csábították el.⁷³ Az igaz, hogy a LXX-ban, ill. a korai judaizmusban az ἀπατάω rendelkezhet erotikus értelemmel.⁷⁴ Úgy vélem azonban, hogy ez a megoldás nem szükségszerű. Az ἀπατάω egyszerűen „megtéveszteni” értelemben is szerepelhet. Pál attól tart, hogy más tanítást terjesztve bizonyos apostolok megronthatják a közösséget, de véleményem szerint mind Éva, mind pedig a keresztények elcsábítását metaforikusan érti. A megtévesztés következtében Éva megszegte Istenhez való hűségét. Hasonlóképpen az ellenfelek arra vehetik rá a közösséget, hogy megszegje Krisztus iránti hűségét.⁷⁵

Amennyiben az 1 Tim 2,14-et a 2 Kor 11,3 ihlette, ez utóbbi szöveg kontextusára való tekintettel feltételezhető, hogy az 1 Tim is metaforikusan használja az ἐξαπατάω igét, és azt a félelmet tükrözi, hogy a nők áldozatul eshetnek a tévtanítóknak, ezért nem alkalmasak a tanításra.⁷⁶ Miközben Pál az egész közösség bukásától tart, az 1 Timóteus már csak a nők esetében számol a megtévesztés lehetőségével, és a férfiakat kifejezetten felmenti.⁷⁷

A nő csábítással szembeni gyengesége elterjedt motívum az apokrifekben⁷⁸ és a (hellenisztikus) zsidó szerzőknél, ezért ezeket gyakran összefüggésbe hozzák az 1 Tim 2,14-gyel.⁷⁹ Philón több alkalommal hangsúlyozza a nő gyengeségét a kísértéssel szemben.⁸⁰ A nő minden rossz és törvényszegés forrása.⁸¹ Josephus hűséges a bibliai elbeszéléshez, de mellőzi Ádám félmondatát miszerint Isten adta neki a nőt. Ádám azért bűnhődik, mert a nő tanácsának engedett.⁸² Az esszénusokról írva szinte sztoikus önmegtartóztatást tulajdonít nekik, és azt állítja,

⁷² Küchler, *Schweigen*, 41-44 (4 Makk 18,7-9a); vö. Dibelius/Conzelmann, *Pastoral Epistles*, 48; Merz, *Selbstausslegung*, 348; óvatosabban M.E. Thrall, *The Second Epistle to the Corinthians* (ICC), II, Edinburgh, 2000, 662-663 (a *Yebam*. 103b késői keletzése miatt).

⁷³ Küchler, *Schweigen*, 34-36; Wagener, *Ordnung*, 105-106; Roloff, *1. Timotheus*, 139; Merz, *Selbstausslegung*, 344-345. A vers szándékáról l. még Marshall, *Pastoral Epistles*, 460-461; Merz, *Selbstausslegung*, 351.

⁷⁴ Részletesen Küchler, *Schweigen*, 36-50.

⁷⁵ Noha a 2 Kor 11,3 Éva elcsábításáról beszél, nem valószínű, hogy Pál nagyobb felelősséget tulajdonít neki. Az összefüggésben használt jegyesség-szimbólika miatt utal a közösségre, mint női alakra (Krisztus a völgy, a közösség a mennyasszony, 2. v.). E. Schüssler Fiorenza, *In Memory of Her. A Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins*, New York, 1995, 234-235; Merz, *Selbstausslegung*, 349, n. 284. A házasság-szimbólika Izrael (prófétai irodalomból ismert) isteni jegyese iránti hűtlenségét is felidézheti (Thrall, *2 Corinthians* II, 661; Merz, *Selbstausslegung*, 349). Máskor, a bukott emberi létre utalva, Pál mindig Ádámról beszél (1 Kor 15,21-22.45-49; Róm 5,12-14.16-19), Roloff (*1. Timotheus*, 140) pontosan látja, hogy Pálnál a bűn az egész emberiségre kiterjed, férfira és nőre egyaránt.

⁷⁶ Roloff, *1. Timotheus*, 139. Pace Marshall, *Pastoral Epistles*, 465-466).

⁷⁷ Merz, *Selbstausslegung*, 350-351. Pace Roloff, *1. Timotheus*, 140.

⁷⁸ Az 1 Hen 69.6 csak kijelenti, hogy Gadre'el csábította el Évát (Nickelsburg, G.W.E., J.C. Vanderkam (eds.), *1 Enoch. A New Translation*, Minneapolis, MN, 2004). A *Jub* elég hűségesen követi a bibliai szöveget; annyiban tér el tőle, hogy Éva előbb ismeri fel mezítelenségét, mégis ad Ádámnak a gyümölcsből (3.21), Van Ruitennek igaza lehet, hogy a szöveg azt hangsúlyozza, hogy Éva befedte mezítelenségének mielőtt Ádám szem megnyílt volna (*Primaeval History*, 96). De így is tény, hogy a negatív következmények tudatosítása után ad férjének is a gyümölcsből. A legnegatívabb Éva-kép a görög *Adám és Éva életében* olvasható. *GLAE* 7.1-3; 9.2; 14.2-25.4; 32.1-2; L még 10.1-11.3. Tromp (ed.), *The Life of Adam and Eve in Greek* (2005); vö. Levison, *Texts in Transition. The Greek Life of Adam and Eve* (2000). Ádám nem volt jelen, amikor a kígyó elcsábította Évát, és Éva itt is a következmények tudatosulása után győzi meg Ádámot. *GLAE* 15.2; 20.1-21.5. Ezzel ellentétben a 2 Ezdr 3.21 és a kora második századi 2 Bar 48.42; 54.15; 56.6 Ádám felelőségét és bukását emeli ki.

⁷⁹ Spicq, *Épîtres*, I, 381; J.D. Quinn, W.C. Wacker, *The First and Second Letter to Timothy*, Grand Rapids, MI/Cambridge, 2000, 229-230; Fiore, *Pastoral Epistles*, 68.

⁸⁰ *QG* I, 33, LCL 380, 20; vö. SC 34A, 100/101: „Mulier autem consuevit potius quam vir decipi. Hujus enim consilium, sicut et corpus, masculinum est, et sufficiens ad solvendum sententiam seductionis; mulieris autem magis effeminatum, ita ut propter mollitiem facile concedit, et captatur falsitate persuasiva, veri similitudinem imitante.”

⁸¹ *QG* I, 43, LCL 380, 25; vö. SC 34A, 108/109: „Initium praevaricandi peccadique in legem facit imperfecta et prava (natura) femina; erubescendi vero pudendique, immo totius boni, mas, utpote melius et perfectius (opus).” Vö. *QG* I,37-38: a nő evett előbb, majd adott a férfinak; ez azt mutatja, hogy a férfi a halhatatlanság és minden jó fölött uralkodik, a nő a halál és gonoszság fölött. *QG* I, 46, LCL 380, 26, SC 34A, 112/113: „mulier solet potius decipi, quam majora quaedam cogitare; vir autem e contra.”

⁸² Jos., *Ant.* I, 48-49 (Josephus vol. 5, *Jewish Antiquities* Books 1-3 [LCL 262g, tr. H. St. J. Thackeray, London, Cambridge, MA, 1930, repr. 1961, 22/23]).

hogy megvetik a házasságot, mert a nők erkölctelenségétől (ἀσελγεία) és hűtlenségétől óvakodnak.⁸³

Az 1 Tim irodalmi függése e forrásoktól nem bizonyítható.⁸⁴ Valószínűbb, hogy olyan közös szóbeli hagyományok állnak a háttérben, amelyeket Philón, a 2 Kor 11,3 és az 1 Tim 2,14 és más írások más-más módon adnak vissza. Valószínű, hogy az 1 Tim a 2 Kor 11,3-ból merít, de ez esetben fokozza Éva csábításra való hajlamának gondolatát, és a mindenkori nő tulajdonságává teszi.

A teremtés és a “bűnbeesés” *relecture*-je tehát azt igazolja, hogy, teremtettségéből és bukásából fakadó alacsonyabbrendűségénél fogva, a nő alá van rendelve a férfinak (vö. αὐτός σου κυριεύσει, 3,16), és nem rendelkezhet tanítói tekintéllyel.

2.3. Gyermekes vállalása, mint a nők esélye az üdvösségre

Feltehető, hogy az 1 Tim 2,14-15 az ellenfelek által szorgalmazott aszketikus életforma ellen is irányult.⁸⁵ A Ter 3,13.16 és a 2 Kor 11,2-3 *relecture*-je által a szerző azt állítja, hogy a nők sajátos szerepe és sajátos útja az üdvösséghez a gyermekvállalás (1 Tim 2,15; 5,10.14; Tit 2,4.11).⁸⁶ Merz párhuzamot von az 1 Tim 2,15 és 4,16 között: a nő számára, aki nem rendelkezik a tanítás jogával, az anyaság szoteriológiai “Sonderweg”, olyan jó cselekedet, amely esélyt adhat neki az üdvösségre.⁸⁷

A dé (1 Tim 2,15) összekapcsolja a gyermekvállalás általi üdvösség témáját a bukott női lét kérdésével (14. v.); ez azt igazolja, hogy a τεκνογονία a Ter 3,16-ra utal. Miközben azonban a Ter 3,16 a női lét fájdalmas dimenzióját emeli ki, az 1 Tim 2,15-ben az anyaság nem büntetés, hanem értékes hivatás és üdvösséghez vezető út.⁸⁸ A nő hitének és szeretetének kifejezője a természet rendjéből származó nemi szerep vállalása.⁸⁹

⁸³ Jos., *Bell.* II, 119-120 (Josephus, *De bello judaico*, Josephus vol. 2, *The Jewish War*. Books 1-2 [LCL 203], tr. H.St.J. Thakeray, LCL, London/Cambridge, MA, 1927).

⁸⁴ Towner rámutat az 1 Tim 2,14 és Philón közötti különbségekre (*Letters*, 230). D.T. Runia szerint még az apológéták esetében sem biztos, hogy ismerték Philónt (*Philo in Early Christian Literature. A Survey* [CRINT 3.3], Assen; Minneapolis, 1993, 335). A *Jub* sokkal mérsékeltebb, mint az 1 Tim. A *GLAE*-ről általában azt tartják, hogy egy első századi zsidó szövegre megy vissza, de mind zsidó eredetét, mind korai keltezését megkérdőjelezték. A keresztény eredetről I. M. de Jonge, J. Tromp, *The Life of Adam and Eve and Related Literature* (Guides to Apocrypha & Pseudepigrapha 4), Sheffield, 1997, 66-77 (100-600 Kr.u.); M. de Jonge, “The Christian Origin of the Greek Life of Adam and Eve”, in G. Anderson, M. Stone, J. Tromp (eds.), *Literature on Adam and Eve. Collected Essays* (SVTP 15), Leiden, 2000, 347-363.

⁸⁵ Merz, *Selbstausslegung*, 352-358; ead., “Why Did the Pure Bride of Krisztus (2 Cor. 11.2) Become a Wedded Wife (Eph. 5.22-33)? Theses about the Intertextual Transformation of an Ecclesiological Metaphor”, *JSNT* 79 (2000) 131-147.

⁸⁶ Α σωθήσεται διὰ τῆς τεκνογονίας különböző értelmezéseiről: Spicq, *Épîtres*, I, 382-383; Roloff, *I. Timotheus*, 140-141; Marshall, *Pastoral Epistles*, 467-470; Merz, *Selbstausslegung*, 296-300. Nézetem szerint a σωτηρία az üdvösségre vonatkozik (nem evilági szabadulásra), amely az evilági hivatás teljesítésétől függ. B.W. Winter véleménye, miszerint a szerző arra szólítja fel a nőket, hogy ne szakítsák meg a terhességet, egyáltalán nem meggyőző (*Roman Wives, Roman Widows. The Appearance of New Women and the Pauline Communities*, Grand Rapids, 2003, 109-111; vö. Towner, *Letters*, 235). Az 1 Tim 4,3 arra utal, hogy a szerző inkább a házasságtól való tartozkodást nehezményezi. A közösség egyes tagjainak aszkézise meggyőzőbb ok az anyaság (1 Tim 2,15; 5,10.14; vö. Tit 2,4), ill. a házasság (1 Tim 5,14) szorgalmazására. A τεκνογονία nyilván feltételezi a házasságot. Noha a τεκνογονία szó szerint gyermekek világrahozása, több szerző szerint nemcsak a szülésre vonatkozik, hanem az anya részvételét a gyermekek vallásos nevelésében. Spicq, *Épîtres*, I, 391; Brox, *Pastoralbriefe*, 136; Trummer, *Paulustradition*, 149, n. 182; Oberlinner, *I. Timotheus*, 101; Marshall, *Pastoral Epistles*, 468. A gyermekek felnevelése szóba jöhet az 1 Tim 5,10-ben szereplő τεκνοτροφεῖν-re való tekintettel, de nem bizonyított arra, mivel az ókorban a nevelés az apa feladata.

⁸⁷ Merz, *Selbstausslegung*, 295-296. Vö. Spicq, *Épîtres* I, 382: “La femme sera sauvée non en enseignant (IV,16), mais en enfantant”, vö. 384, 400.

⁸⁸ Brox, *Pastoralbriefe*, 136-138; Oberlinner, *I. Timotheus*, 101; Küchler, *Schweigen*, 40; Wagener, *Ordnung*, 108; Oberlinner, *I. Timotheus*, 101; Marshall, *Pastoral Epistles*, 469 (“the point is rather the contrast between teaching and bearing children”); pace Dibelius/Conzelmann, *Pastoral Epistles*, 48; Roloff, *I. Timotheus*, 139, 141.

⁸⁹ Spicq, *Épîtres* I, 399-401 (400: “normalement une femme est faite pour avoir des enfants. [...] Selon cette optique le sens de I Tim. II, 15 est claire : chacun son rôle; la femme n’a pas à jouer le docteur, elle est normalement destinée au mariage (cf. I Cor. VII, 9, 36) et c’est en accomplissant toutes les tâches qu’implique une telle condition qu’elle aboutira au salut, grâce à la pratique persévérante des vertus chrétiennes.”)

Az anyaság értékelése jellemző a PL-re (vö. 1 Tim 5,10.14 és Tit 2,4).⁹⁰ A szerző arra utasítja a fiatalabb özvegyeket, hogy közösségi tevékenység helyett hagyományos női szerepüket vállalják (5,14: γαμεῖν, τεκνογονεῖν).⁹¹ A Tit 2,4-5 szerint a nőnek otthonülőnek, férj- és gyermekszeretőnek kell lennie (φιλόανδρους εἶναι, φιλοτέκνους). Ez a követelmény összhangban van a feliratok⁹² és a morálfilozófiai írások⁹³ által is tükrözött ókori női eszménnyel. A Periktionénak tulajdonított, *A nő harmoniájáról* szóló neopitagoreus traktátus szerint az eszményi, okos és tiszta feleség, (φρονήσιός τε καὶ σωφροσύνης πλείην) szereti férjét, gyermekeit és egész házanépét.⁹⁴ Theano fiktív levele Nikosztrátéhoz kiemeli, hogy a jó feleség rendezett kapcsolatot ápol férjével és gyermekszerető (φιλοστοργία τερὶ τῶ τέκνῳ).⁹⁵ Musonius Rufus szorgalmazza, hogy a nő filozófiát tanuljon, mert ez képessé teszi őt a női szerepek tökéletesebb vállalására, férje szolgálatára és kivált gyermekei odaadó szeretetére.⁹⁶ Seneca, a *Consolatio ad Helviam*-ban összekapcsolja a *pudicitia* erényét, a szépítkezés és gazdagság megvetését, a hagyományos értékekhez való ragaszkodást és az anyaság vállalását.⁹⁷

Többféle magyarázat létezik arra, miért helyeznek a pasztorális levelek akkora hangsúlyt az anyaságra. Többen úgy vélik, hogy ez a buzdítás is a gnosztikus-ellenes polémia része.⁹⁸ Azonban, amint korábban szó volt róla, nem bizonyítható, hogy az ellenfelek gnosztikusok lettek volna, az pedig még kevésbé, hogy a nők gnosztikus tanokat terjesztettek volna. Sokkal valószínűbb, hogy a szerző az aszketikus tendenciákkal szemben szorgalmazza a házasságot és az anyaságot, ugyanakkor olyan tradicionális személetet tükröz, amely a nő szerepét kizárólag a családi élethez köti.⁹⁹

Összefoglalás

Noha a PL látszólag nem tulajdonítanak jelentőséget a testnek, a házassággal és anyasággal, az aszkézissal és táplálkozással kapcsolatos állásfoglalásból kiderül, hogy az emberi lét testi dimenzióját pozitívan értékelik. Az 1 Timóteus-levelel teremtés-barát, és olyan életvi-

⁹⁰ Merz, *Selbstausslegung*, 297.

⁹¹ Wagener: „Heirat der jungen Frauen als Gegenstrategie”, *Ordnung*, 211.

⁹² Herculanumban egy bizonyos Valeriaról a férje, Lucius Dexios úgy emlékezik meg, mint aki εὐνοῦν φιλόστοργον· σεμνήν· ἄμωμον/ φίλανδρον· φιλοτέκνον· εὐνοῦχον volt (1. sz. vége/2. sz. eleje), vö. Horsley, “A Woman’s Virtues”, 40. Horsley több más feliratot idéz, ahol nőkre úgy emlékeznek, mint φιλόστοργος, φίλανδρος, φιλότεκνος (41-43). A Flavius Antiochus *lyciarchos* feleségét tisztelő felirat szerint a nőt ugyanezek a tipikus erények jellemezték: ἀρετὴ καὶ σω[φρ]οσύνη καὶ φιλανδρία καὶ φιλοτέκνῳ διαφέρουσαν (FdXanth VII 71, Xanthos, Lycia). Vö. Claudia Arescousa - φιλανδρία, φιλοτέκνῳ, σωφροσύνη (TAM II 443, Patara/Lycia); az Eragatiane Menodora, Eragatianos Menodoros szofista lánya, Aurelius Faustinus felesége sírfelirata: φιλανδρία, φιλοτέκνῳ, σωφροσύνη (IK Perge 316, Perge/Pamphilia, 3. sz. CE).

⁹³ Spicq, *Epîtres Pastorales*, II, 620; Dibelius/Conzelmann, *Pastoral Epistles*, 140; Collins, *1-2 Tim Tit*, 342.

⁹⁴ Perictione, *Περὶ γυναικῶς ἁρμονίας*, Thesleff, *Pythagorean Texts*, 142,16-143,5; *On the Harmony of a Woman* (Guthrie, *Pythagorean Sourcebook*, 240).

⁹⁵ Städele, *Briefe* VI.4, 172,30-34.

⁹⁶ Fr. 3, Lutz, *Musonius*, 40,25-42,11.

⁹⁷ “Korunk legátkosabb nyavalyája, a szemérmertlenség (*inpuclitia*), az efféle nők tömegébe soha nem sodort téged; sem drágakövek, sem gyöngyök közédük nem édesgethetek soha; a gazdagság, mint az embeiségnek úgynevezett legfőbb java, el se kápráztatott (*non gemmae te, non margaritae flexerunt; non tibi divitiae velut maximum generis humani bonum refulserunt*); ősnemes és szigorú erkölcsű családban neveltek gondosan (*bene in antiqua et severa institutam domo*), s ezért semmi rossz példa meg nem ingathatott, pedig az ilyesmi még az erényesekre is kárhozat; sohasem szégyenkezted termékenységed (*fecunditas*) miatt, mert talán életkorodra rávallhatott, sohasem rejtegetted éktelen nyűg gyanánt duzzadó méhedet, mint más aszszonyok, akikben a szépség az egyetlen vonzóerő, sem pedig a benned fogant gyermekáldást nem emésztetted el; soha pirosítókkal és kendőzőszerekkel be nem szennyezted az arcodat; sohasem vettél fel olyan ruhát, amelyben a tested, mint ha levetkezel, máris oly meztelen; úgy éreztél ezt akkor is: a szemérmertesség (*pudicitia*) egyetlen ékszered, dúspazar díszruhád, tündéri szépséged ez, amelyet nem kezdhet ki az idő vasfoga.” Sen., *Cons. Helv.* 16.3-4 (Seneca, *Moral Essays* II, LCL 254, tr. J.W. Basore), 1932, repr. 2001, magyar kiadás: Seneca, *Vigasztalások. Erkölcsi levelek*, ford. Révay J., Kurcz A., Budapest, 1980, módosítva).

⁹⁸ Roloff, *1. Timotheus*, 224-228, 234-238; Oberlinner, *1. Timotheus*, 94, 97-98; Dibelius/Conzelmann, *Pastoral Epistles*, 48-49; Wolter, *Pastoralbriefe*, 265-266; Collins, *1-2 Tim. Tit*, 75, 114-116 (óvatosabban). Azonban az aszketikus életforma nem kapcsolódik feltétlenül a gnoszticizmushoz (Wilson, *Gnosis and the New Testament*, 41-42).

⁹⁹ MacDonald, *Pauline Churches*, 181-183; Wagener, *Ordnung*, 108-109; Merz, *Selbstausslegung*, 298-300, 302; Marshall, *Pastoral Epistles*, 51.

telt szorgalmaz, amely összhangban van a teremtés rendjével. A teremtés, és ebből kifolyólag a test, a házasság, az anyaság, továbbá minden teremtett valóság, az eledeleket beleértve, jó. A teremtésről, illetve házasságról szóló kijelentések azonban nem öncélúak, hanem bizonyos magatartásformákat és szerepeket szabályoznak. A kijelentések háttérében a közösségben megmutatkozó aszketikus tendenciák állnak. A szerző emberképe ambivalens. A Ter 2 (újra)értelmezésében a szerző az ókori prioritás-toposzt alkalmazza, hogy igazolja a férfi felsőbbrendűségét és tekintélyét. A Ter 2–3 *relecture*-je által azt bizonyítja, hogy a nő másodrangú, tökéletlen lény, aki természeténél fogva hajlamos a megtévesztésre, ezért alkalmatlan a tekintélygyakorlással járó egyházi szerepek vállalására. Az anyaság azonban lehetőséget ad a nőnek arra, hogy bukott állapota ellenére eljusson az üdvösségre. Azzal, hogy az anyaságot a női szerep lényegének tekinti, az 1 Timóteus azt a férjét és gyermekeit szerető, otthonülő nő-ideált állítja előtérbe, amely a görög és római forrásokban, a feliratokban és morálfilozófiai írásokban is megjelenik.¹⁰⁰ A természet rendjére való hivatkozás a nemek hagyományos szerepét erősíti meg. A szerző álláspontja összhangban áll kora szemléletmódjával.

Zamfir Korinna, *1966, Kolozsvár. OGYTE (Kv., 1992); Római Katolikus Hittudományi Főiskola, Gyulafehérvár (didaktikai szak, 1995); Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Római Katolikus Teológia Kar (egyetemi oklevél, 1998); PhD: BBTE RKT (2005, *A katolikus-protestáns egyháztani párbeszéd és erdélyi recepciójának korlátai a 20. századi felekezetközi viszony tükrében*, témavezető Marton József). Posztdoktori tanulmányok: Leuven (2007-2009, Pasztorális levelek); habilitáció – Regensburg (*Male and Female Roles and Ministries in the Pastoral Epistles. A Contextual Approach*, folyamatban).

A BBTE RKT docense (ószövetségi introdukció, exegézis, biblikus teológia, ökumenikus teológia).

Könyvek: *A katolikus-protestáns egyháztani párbeszéd eredményei* (2007); *Ökumenikus teológia* (2007); *Ószövetségi exegézis* (2008). Szerkesztett kötetek: Nóda M., Zamfir K., Diósi D., Bodó M., *Ideje az emlékezésnek. Liber amicorum: A 60 éves Marton József köszöntése*, SZIT - Verbum, Budapest - Kolozsvár, 2010, J. Verheyden, K. Zamfir, T. Nicklas, *Prophets and Prophecy in Jewish and Early Christian Literature* (WUNT II 286), Mohr Siebeck, Tübingen, 2010; T. Nicklas, K. Zamfir, *Theologies of Creation in Early Judaism and Ancient Christianity* (DCL 6), W. de Gruyter, Berlin, 2010.

Fontosabb tanulmányok:

Creation and Fall in 1 Timothy: A Contextual Approach, in Nicklas, Zamfir, *Theologies of Creation in Early Judaism and Ancient Christianity* (2010); Jeremian Motifs in the Synoptics' Understanding of Jesus, in Verheyden et al., *Prophets and Prophecy in Jewish and Early Christian Literature* (WUNT II 286, 2010); Text-Critical and Intertextual Remarks on 1Tim 2,8-10 (társszerző J. Verheyden, *NovT* 2008); több tanulmány a szegedi biblikus konferencia kötetében (Páli [kora keresztény] egyházak - önkéntes vallási egyesületek?, 2010; Hálaadás, mint legitimáció: 1 Tim 1,12-17, 2009; Jézus – törvényhozó vagy próféta? A boldogmondások hatástörténete az Újszövetségben és az apokrifekben, 2007; A mélylélektani exegézis, 2005; Jeremiás szolgálata az üdvösségkövetítő intézmények válsága idején, 2004, kötet szerk. Benyik Gy.), és a *Sacra Scriptában*.

¹⁰⁰ Spicq, *Épîtres*, I, 392-393; also Trummer, *Paulustradition*, 150.